

ZKOUMÁNÍ PAMÁTEK JAKO SOUČÁST ETIKY PAMÁTKOVÉ PÉČE

ING. JAN SOMMER

Na tomto místě časopisu bylo již v minulých letech vyjádřeno mnoho důležitých názorů a stanovisek. Několikrát autoři zcela po právu podtrhli význam publikační činnosti pro kvalitu stavebněhistorických průzkumů (SHP) a v této souvislosti vyzdvihli význam časopisu Průzkumy památek. V podmínkách naší památkové péče, ale i v širším mezinárodním měřítku je takové specializované periodikum skoro vzácností. Mezi zpracovateli průzkumů však je přesto mnoho takových, kteří jsou jen pasivními příjemci; ačkoliv měli příležitost věnovat se vynikajícím stavbám, neuznali nutnost podat odborné i širší veřejnosti o výsledcích zprávu formou článku, třeba jen stručného.

Nejen zde, ale též obecněji mezi příslušníky Sdružení pro SHP i památkáři se vedou diskuse o možných způsobech eliminace těch nekvalitních nebo tendenčních průzkumů, jež v rozporu s metodikou i se zájmy památkové péče, avšak v dohodě s investorem, zpracovávají některé osoby zkresleně tak, aby podpořily záměr na likvidaci či rozsáhlou přestavbu památky. Zvažuje se možnost udílet licence, nebo třeba veřejně pranýřovat chybné práce. Často se poukazuje na fakt, že památkáři či projektanti oprav dostatečně nepřihlížejí k výsledkům průzkumu, což mívá za následek poškozování památek. Tyto okolnosti se jeví natolik závažné, že se o nich již veřejně hovoří na konferencích a píše v odborném tisku.

Postupně se autoři k některým nedostatkům vrací a vyhodnocují je z různých hledisek. Osobně nejsem schopen na ně adekvátně navázat; mám také obavu, že bych tím vlastně jen přispěl k představě, že na názorech o významu poznávání památek pro historické povědomí i pro památkovou péči je důležitější, jak trefně a obratně jsou vysloveny, než to, že je třeba z nich vyvodit nějaké praktické kroky. Přesto, že se zde již opakovaně ozvaly závažné výhrady k existujícím problémům, nezdá se, že by někdo začal uvažovat o jistě potřebných změnách situace. Nejspíše se na tom podílí i fakt, že sami průzkumníci se leckdy rozcházejí v názorech (přitom ale tyto rozdíly se většinou netýkají ani tak samotné sféry průzkumů, jako spíše otázek způsobů oprav památek). Věřím, že již brzy se podaří najít shodu v některých klíčových postojích, aby bylo možné od jejich vyjasňování v diskusích o něco pokročit a snad začít rozhodněji trvat na nárocích speciální a nezastupitelné disciplíny historického výzkumu, kterou SHP jistě je. Související otázky se zde pokusím stručně komentovat, neboť jsou často ponechávány stranou jak průzkumníky, tak i památkáři.

V první řadě se jedná o potřebu reálného **prosazení intenzivní spolupráce mezi jednotlivými obory zkoumání památek**. O takové spolupráci se zatím převážně mluví v tom smyslu, že se o ní všeobecně ví, a že o její potřebě přeci nikdo nepochybuje. Pro potřeby ochrany památek jakoby nebylo třeba, aby např. archeologické, statické či restaurátorské sondy byly vyhodnoceny i z ohledu stavebního vývoje. Památkář se, zpravidla donucen kapacitní tísni – možná trochu i s vědomím, že jeho úsudek o památce těžko lze něčím nahradit – spokojí s tím, že získané informace nebo samostatně vypočítané skutečnosti

využije ke stanovení a prosazování správného způsobu zacházení s památkou. Poznatky tak jsou atomizovány a není podporováno jejich vzájemné porovnávání a využití informací v celém komplexu (z hlediska věcného, tématického a časového).

Památkáři často vyhláší, že památka je nejlepším zdrojem informací sama o sobě (to je samozřejmě logické, ale v zásadě to neznamena nic pro posouzení hodnoty vytvořené dokumentace). Obecněji se předpokládá, že „památkové“ průzkumy mají nějaký racionálnější základ než vědecké výzkumy, jakoby podnikané z pouhé sobecké zvědavosti. Ale bylo by možné např. v archeologii provádět výzkumy jen v takovém rozsahu, který bude využitelný pro rozhodnutí toho kterého památkáře? Památkové průzkumy však mohou být nepříznivě limitovány požadavkem na docílené informace z hlediska jejich využitelnosti pro potřeby památkové péče. To znamená, že vlastnosti průzkumu mohou být omezeny způsobem, který bude redukovat vypovídací hodnotu.

Dokumentace památek ovšem může v jistém smyslu „osvobodit“ i samotné památkáře při jejich rozhodování, neboť v některých případech by nemusela být hodnota památky jako dokumentu podtrhována pojetím opravy, zdůrazňujícím objevené významné části jejich ponecháním na odiv, neboť tím často dochází k rapidnímu snížení životnosti předmětu ochrany, který se zpravidla lépe zachová pro budoucí generace, pokud zůstane šetrně zahalen (snad by bylo možné říci, že v některých případech by se mohlo památce méně uškodit, kdyby zjištěné hodnotné prvky byly odborně prozkoumány a dokumentovány, ale fyzicky zůstaly skryty).

Památková péče je přímo předurčena k tomu, aby – podobně jako třeba archiváři, dále muzejníci, knihovníci – dbala o uchování historické paměti. Preference výkonných činností a následná selekce průzkumů z ohledu na potřeby praktické ochrany památek je z tohoto hlediska rezignací na část očekávatelných úkolů památkových institucí. Každý praktický památkový úkon – včetně např. svědomité konzervace – je příspěvkem k historickému odkazu památky. Jde o aktivní rozhodnutí a zásah do bytí památky. Uchovávání informací o památce by tedy nemělo být ani v takovém případě utlumeny. Mělo by probíhat v těsné vazbě na praktickou památkovou péči, nemělo by však být svým rozsahem na ní přímo závislé.

Ani v nejmenším si nepřejí, aby se ochrana památek a výzkumy jakkoliv navzájem omezovaly. Věřím však, že by komplexnější postupy mohly znásobit přínos výzkumů zejména v případném budoucím systému, který by zahrnoval soustavné sledování památek, včetně jejich preventivních prohlídek s cílem včasného odstranění závad již v době jejich vzniku.

Na nepoměr mezi podrobností archeologických výzkumů a restaurátorských průzkumů oproti povšečnosti průzkumů staveb poukazují někteří archeologové. Často se naproti tomu setkáváme s tím, že restaurátoři při zkoumání barevných nátěrů omítek rozmísťují své sondy na základě svých specifických znalostí kompozic výmalby, avšak často zcela bez ohledu na možné ověření stop anomálií vyvolaných minulými proměnami konstrukce. Bylo by jen logické, kdyby vždy postupovali v přímé spolupráci se znalcem historických staveb (což by ovšem nemělo mít za následek zvětšení rozsahu sondáží, ale jen jejich efektivnější směřování a vyhodnocení).

Vytváření průzkumových oddělení v rámci pracovišť NPÚ s cílem výběrové realizace průzkumů i tématicky orientované granty lze těžko považovat za konečné řešení. Jejich nesporné pozitivní výsledky by spíše měly být užívány jako podklad argumentace ve prospěch systémového řešení, kterým se v budoucnu nejspíše musí stát zejména prosazení záchranné dokumentace v průběhu oprav a úprav staveb na náklady investora, vyvolávajícího zásah do památky.

Svého času jsem se pokusil definovat průběžný informační systém (počínající výzkumy existujících objektů, na základě toho pokračující cíleným výběrem k ochraně, podrobným hodnocením různými metodami v důsledné kooperaci, preventivními prohlídkami, sledováním v průběhu oprav, dokumentací oprav s cílem budoucího hodnocení jejich dopadu na památku atd.). Zřejmě není možné jej prosadit do praxe památkové péče, ani do památkového zákona kvůli pravděpodobným značným organizačním a kapacitním nárokům. Soudím však, že se lze na účelné praxi dohodnout, neboť dle mého názoru nevyvolá podstatné zvýšení pracnosti průzkumů.

Jedním z cílů by mělo být zřízení pracoviště, navazujícího náplní své činnosti na někdejší fotoměřický ústav. O potřebnosti systematické dokumentační práce svědčí i snahy v rámci grantových výzkumů, jejich individualizovaným organizačním principem do značné míry vytrhované z širších souvislostí výzkumu a ochrany památek (mělo by být stanoveno, jakou formou mají být inventarizační, typologické, regionální a jiné výzkumy uspořádány; vždy by mělo být ověřováno, nakolik výzkum probíhá ve vazbě na Ústřední seznam kulturních památek, jak jsou výsledky zpřístupněny – za tím účelem by měla být vytvořena jednotná databáze, v níž by buďto byly kompletní výsledky, jejich výtahy, nebo alespoň odkazy na místo zpřístupnění; samozřejmě by měla být např. klíčová slova a další vyhledávací nástroje).

„Tradiční“ a „moderní“ metody průzkumu a dokumentace většinou netvoří systém, který by směřoval k tomu, aby volba metody přednostně vyplývala z vyhodnocení konkrétního případu.

Zdá se mi, že některé nedestruktivní metody svou „výtežností“ nabízejí velké přísliby, ačkoliv v praxi se k nim dosud soustavně nesměruje. Za zvláště perspektivní lze považovat zejména termografii, a nejspíše také 3D scanování (např. pro tvorbu vrstevnicových plánů fasád, které by při ekvidistantě do cca 1 cm měly odhalit mnohé nepravidelnosti, pouhým okem nepostřehnutelné; jinak většina užití této metody spíše směřuje k tvorbě efektních iluzí – snad teprve časem budou takto struktury památek racionálně analyzovány). Možná se uplatní metody, které by snad přibližně bylo možné označit jako reflexní radar, dále CT. Jenže všechna taková zařízení jsou velice nákladná, takže bez rozumné koordinace bude jejich přínos zase jen namátkový.

Je třeba zdůrazňovat nezadatelný význam „zkušeného oka“ – neměly by se nekriticky podporovat cesty k takovému zmechanizování, které by bezprostřední kontakt s objektem zájmu omezovalo. Zběžná kresba provedená znalcem a doplněná jeho komentářem může mít často lepší vypovídací schopnost než náročná měřická dokumentace, jejíž vrcholné příklady se snad až příliš podobají obyčejné fotografii (čímž hlavně dokazují brilantní schopnosti počítačového operátora). Přitom mohou být „přehlédnuty“ jen zdánlivě nevýznamné podrobnosti.

„Prvkový“ systém zpracování průzkumu i dokumentace památky nabízí několik zřejmých výhod. „Inventář“ prvků lze zpracovat na různém stupni podrobnosti (a to pro celek památky i její části, ale též jednotlivé prvky, jejich součásti, dále pro sondy a jiné druhy nálezových situací), umožňuje přehledné doplňování v průběhu času, po získání dalších poznatků, nabízí snadnou a přehlednou možnost spojovat poznatky získané různými metodami zkoumání. Takový otevřený „modulární“ systém je podstatný také proto, že vlastně přiznává, že žádné poznání není definitivní.

Za základní stupeň metody inventáře prvků lze považovat prostou tabulku. Tabulkový nebo jinak uspořádaný systém soupisu prvků se postupně začíná prosazovat i v rámci standardního SHP.

Zejména je taková forma inventarizace prvků přínosem pro komunikaci s projektanty oprav. V soupisu prvků lze uvádět jak vlastnosti a význam prvku, tak i komentovat jeho stav a charakterizovat navrhovaný způsob památkového zásahu. Elaborát může být samozřejmě doplněn podrobnou dokumentací prvků, orientovanou na záznam formy, materiálu, projevy eroze... V tabulce mohou být přehledně uvedeny odkazy na podrobnější dokumentaci v dalších přílohách, na příslušné fotografické záznamy. Taková forma inventarizace prvků je navíc velice schůdná pro přehledné zpracování formou počítačové databáze.

Inventáře v podobě tabulek, a dnes též interaktivních databází, jsou základním vodítkem pro přípravu projektu památkového zásahu, neboť umožňují objekt snadno roztrždit podle druhu poškození prvků a potřebných způsobů ošetření. Proto je zpracování dokumentace průzkumu do podoby tabulky též cestou ke zvýšení reálného dopadu průzkumu na zacházení s památkou. V neposlední řadě také usnadňuje dílčí zpracování určitého zvoleného úseku stavby, jakož i postupné doplňování nově objevených prvků (zejména při zpracování operativního průzkumu a dokumentace – OPD – v průběhu opravy).

V rámci letos zahájeného **projektu průzkumu a dokumentace NPÚ** se směřuje k naplnění řady zmiňovaných požadavků. Zpracovatelé usilují o nalezení cesty k návaznosti na Ústřední seznam kulturních památek, takže by po rozvinutí prací mohly být poznatky operativně dostupné. To je podstatný krok k systémovému řešení (jaké zatím nemá ani ve světě mnoho obdob). Aktuální poznatky tak mohou být k dispozici odborníkům z pracovišť státní památkové péče, za určitých podmínek patrně i další odborné veřejnosti.

Zjištění OPD o konstrukcích stavby jsou svým významem a nezastupitelností srovnatelná s archeologickými nálezy. Rozsah OPD je zjevně podstatně skrovnější, než jakého dosahují archeologické výzkumy. Otázky podrobnosti by ještě bylo třeba řešit (z hlediska přiměřenosti – např. zda stačí uvést, že nějaké zdivo sestává ze smíšeného cihlokamenného materiálu a připojit fotografii, nebo zda je třeba provádět laboratorní analýzy a mikroskopické průzkumy malt a vrstev nátěrů). Zmíněné souvislosti činí z OPD tak zásadní součást poznávání památkového bohatství, že je nutné jej co nejdříve začít systematicky ukládat investorům (stejně jako u záchranných archeologických výzkumů je třeba prosazovat zásadu úhrady dokumentace tím, kdo do památky zasahuje).

Vzhledem k zřetelným projevům vývojových etap, typovým znakům, regionálním specifickým atd., vyvolávajícím zájem, **jsou památky tradičně předmětem systematického zkoumání, inventarizačních a soupisných akcí**, neboť takovými způsoby lze předmět prvotního „neartikulovaného“ emotivního zájmu přehledně uspořádat a studovat v rámci logických celků. Je však až s podivem, že většina takových aktivit je až dodnes prakticky vždy doprovázena také novou formou „hesel“, položek databází apod. (v zásadě platí, že co zpracovatel, to metoda dokumentace i evidence výsledků). Nerespektují se zjevně logické a propracované mezinárodně schválené standardy. Potřebné navázání soupisné akce na jiná zpracování obdobného materiálu naráží i na prakticky neexistující komunikaci datových standardů muzejních sbírek, kde by přeci jenom mohla být hledána určitá inspirace i pro zkoumání staveb. Jednotný informační systém o památkách by měl umožňovat propojení dat při hledání odpovědi na různé kladené otázky – typy prvků, jevů, metody zkoumání, způsoby oprav atd.

Každá informace o památce má smysl sama o sobě. Na druhé straně však o významu této informace definitivně rozhoduje to, jak bude v případě potřeby přístupná. V dnešní době to rovněž znamená, že je třeba hledat způsoby prezentace výsledků na webu. Anotace průzkumových elaborátů by měly být povinným minimem (ostatně se na druhé straně již dlouho marně mluví o potřebě prezentovat hodnocení oprav památek v odborném památkářském tisku...).

Není nutné za každou cenu prosadit jednotnou formu výsledků, ovšem ohled k uznávaným standardům by měl být rozhodující. Nikdo to zatím po průzkumnících nepožaduje. Věřím však, že zpracovatelé průzkumů přesto sami uznají, že takový požadavek je oprávněný. Pak se zatím zdá jediným efektivním řešením dojít – s ohledem na cizí vzory a na podstatný pokrok, již dosažený zejména ve správě muzejních sbírek – k dohodě „zdola“. V současné době již je nad čím jednat. Čím později dojde k rozumné dohodě, tím více bude nadále vznikat materiálů, které budou příští využití informací komplikovat.

